

КРАЈ РАТА, СРБИ И
СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Volume CXCII

DEPARTMENT OF HISTORICAL SCIENCES

Book 41

THE END OF THE WAR, SERBS AND THE CREATION OF YUGOSLAVIA

Proceedings of the International Conference held on
November 29–30, 2018

E d i t o r

Academician

MIHAILO VOJVODIĆ

BELGRADE 2021

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Н А У Ч Н И С К У П О В И

Књига СХСII

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

Књига 41

КРАЈ РАТА, СРБИ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Зборник радова са међународног научног скупа
одржаног 29–30. новембра 2018.

У р е д н и к

академик

МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ

БЕОГРАД 2021

Издаје
Српска академија наука и уметности
Кнеза Михаила 35, Београд

Технички уредник
Никола Сивановић

Лектор
Тања Рончевић

Коректор
Рајка Павловић

Тираж 500 примерака

Штампа
Планета ѝриниј, Београд

ISBN 978-86-7025-908-9

© Српска академија наука и уметности 2021

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Василије Ђ. Крстић

Михаило Војводић

Љубодраг Димић

Славенко Терзић

Мира Радојевић

Милан Терзић

Александар Растовић

САДРЖАЈ

Михаило Војводић ПРЕДГОВОР	13
Михаило Војводић ИЗ САВЕТОДАВНОГ ОДБОРА ФРАНЦУСКЕ ВЛАДЕ: ЕМИЛ ОМАН О ЈАДРАНСКОМ И МАКЕДОНСКОМ ПИТАЊУ 1918. ГОДИНЕ	15
Mihailo Vojvodić FROM FRENCH GOVERNMENT'S ADVISORY BOARD: EMILE HAUMANT ON ADRIATIC AND MACEDONIAN QUESTION IN 1918	24
Зоран Лакић ОСЛОБОЂЕЊЕ И УЈЕДИЊЕЊЕ 1918. ГОДИНЕ ИСТОРИЈСКИ ПОДУХВАТ (ЗАВЈЕТ И ЦИЉ)	25
Zoran Lakić LIBERATION AND UNIFICATION IN 1918 HISTORICAL UNDERTAKING (OATH AND GOAL)	31
Славенко Терзић ВЕЛИКА НАРОДНА СКУПШТИНА СРПСКОГ НАРОДА У ЦРНОЈ ГОРИ 1918. ГОДИНЕ	33
Slavenko Terzić GREAT NATIONAL ASSEMBLY OF THE SERB PEOPLE IN MONTENEGRO IN 1918	41
Љубодраг Димић СРПСКА ИСТОРИОГРАФИЈА О ЗАВРШЕТКУ ВЕЛИКОГ РАТА И ФОРМИРАЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ (1918–1941)	43
Ljubodrag Dimić SERBIAN HISTORIOGRAPHY ON THE END OF THE GREAT WAR AND FORMING OF YUGOSLAV STATE (1918–1941)	70
Мирослав Перишић О ОДГОВОРНОСТИ ЗА АТЕНТАТ У САРАЈЕВУ У СВЕТЛУ ИСТОРИЈСКИХ ИЗВОРА	73
Miroslav Perišić ON RESPONSIBILITY FOR THE SARAJEVO ASSASSINATION IN THE LIGHT OF HISTORICAL SOURCES	84

Љубинка Трговчевић ЈУГОСЛАВИЈА, ДА ИЛИ НЕ? СРПСКА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ЕЛИТА И УЈЕДИЊЕЊЕ 1918. ГОДИНЕ	85
Ljubinka Trgovčević YUGOSLAVIA, YES OR NO? SERBIAN INTELLECTUAL ELITE AND THE 1918 UNIFICATION	96
Мира Радојевић СРПСКА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ЕЛИТА О ФЕДЕРАЛИСТИЧКОМ УРЕЂЕЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ (1914–1918).....	97
Mira Radojević SERBIAN INTELLECTUAL ELITE ON FEDERALISTIC ORGANIZATION OF THE YUGOSLAV STATE (1914–1918)	124
Ю. А. Петров РОССИЯ И ОКОНЧАНИЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ, 1918–1922.	125
Јуриј Александрович Петров РУСИЈА И КРАЈ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА, 1918–1922.	137
Војислав Г. Павловић МЕЂУНАРОДНИ КОНТЕКСТ У КОМЕ ЈЕ СТВОРЕНА КРАЉЕВИНА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА	139
Vojislav G. Pavlović INTERNATIONAL CONTEXT IN WHICH KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES WAS CREATED.....	151
Никола Б. Поповић АНТАНТА И ПИТАЊЕ РАЗБИЈАЊА АУСТРОУГАРСКЕ 1918.....	153
Nikola B. Popović ENTANTE AND THE QUESTION OF BREAKUP OF AUSTRIA-HUNGARY IN 1918.....	175
Arpad Hornyak THE BEGINNINGS OF THE HUNGARIAN-YUGOSLAV DIPLOMATIC RELATIONS AFTER THE END OF THE WORLD WAR I.....	177
Арпад Хорњак ПОЧЕЦИ МАЂАРСКО-ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ДИПЛОМАТСКИХ ОДНОСА ПО ЗАВРШЕТКУ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	186
Александар Растовић ЈУГОСЛОВЕНСКО ПИТАЊЕ У БРИТАНСКОМ ПАРЛАМЕНТУ 1917–1920. ГОДИНЕ	189
Aleksandar Rastović YUGOSLAV QUESTION IN THE BRITISH PARLIAMENT 1917–1920	204

Никола Жутић ИДЕЈА ВЕЛИКЕ СРБИЈЕ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	205
Nikola Žutić THE IDEA OF GREATER SERBIA AND FORMING OF YUGOSLAVIA	220
Бранко Бешлин НЕМЦИ У СРЕМУ, БАЧКОЈ И БАНАТУ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ	221
Branko Bešlin THE GERMANS IN SYRMIA, VAČKA AND BANAT AND FORMING OF YUGOSLAVIA.....	232
Гордана Илић Марковић ФОРМИРАЊЕ ДРЖАВНОГ ИДЕНТИТЕТА У МЕЂУРАТНОМ ПЕРИОДУ У КРАЉЕВИНИ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА И РЕПУБЛИЦИ АУСТРИЈИ	233
Gordana Ilić Marković DIE HERAUSBILDUNG STAATLICHER IDENTITÄT IN DER ZWISCHENKRIEGSZEIT IM KÖNIGREICH DER SERBEN, KROATEN UND SLOWENEN UND IN DER REPUBLIK ÖSTERREICH	248
Александар Животић ДОПРИНОС СРПСКЕ ВОЈСКЕ САВЕЗНИЧКОЈ ПОБЕДИ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ	249
Aleksandar Životić CONTRIBUTION OF THE SERBIAN ARMY TO THE ALLIES' VICTORY IN THE WORLD WAR I.....	261
Елена Кострикова ВКЛАД РУССКОГО ВОЕННОГО КОНТИНГЕНТА В ОБЩУЮ ПОБЕДУ НА САЛОНИКСКОМ ФРОНТЕ.....	263
Елена Кострикова ДОПРИНОС РУССКОГ ВОЈНОГ КОНТИГЕНТА ЗАЈЕДНИЧКОЈ ПОБЕДИ НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ.....	277
Милан Терзић СРПСКА УСТАНИЧКА АКЦИЈА ЗА ДЕСТАБИЛИЗАЦИЈУ СНАГА ЦЕНТРАЛНИХ СИЛА НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ	279
Milan Terzić SERBIAN INSURGENCY ACTIONS FOR DESTABILIZATION OF THE CENTRAL POWERS' FORCES ON THE MACEDONIAN FRONT	287
Далибор Денда ДОБРОВОЉЦИ У ЗАВРШНИМ ОПЕРАЦИЈАМА СРПСКЕ ВОЈСКЕ 1918. ГОДИНЕ	289
Dalibor Denda VOLUNTEER CORPS IN THE FINAL OPERATIONS OF THE SERBIAN ARMY IN 1918	299

Горан Латиновић СРПСКА ВОЈСКА И ОСЛОБОЂЕЊЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ 1918.	301
Goran Latinović THE SERBIAN ARMY AND THE LIBERATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN 1918.....	319
Миљан Милкић СРПСКА ВОЈНИЧКА ТРАДИЦИЈА И СТВАРАЊЕ ВОЈСКЕ КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА 1918. ГОДИНЕ.....	321
Miljan Milkić SERBIAN MILITARY TRADITION AND FORMING OF THE ARMY OF SERBS, CROATS AND SLOVENES IN 1918.....	335
Боривоје Милошевић ВЈЕРСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ	337
Borivoje Milošević RELIGIOUS COMMUNITIES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA AND THE ESTABLISHMENT OF THE YUGOSLAV STATE.....	351
Јована Шалјић Ратковић ИСЛАМСКА ЗАЈЕДНИЦА И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ.....	353
Jovana Šaljić Ratković ISLAMIC COMMUNITY AND THE CREATION OF YUGOSLAV STATEI	369
Владислав Пузовић ПОСЛЕДИЦЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА НА СРПСКО-РУСКЕ БОГОСЛОВСКО-АКАДЕМСКЕ ВЕЗЕ.....	371
Vladislav Puzovic CONSEQUENCES OF THE WORD WAR I ON SERBIAN-RUSSIAN THEOLOGICAL ACADEMIA RELATIONSHIPS.....	382
Милош Ковић ТОМАШ ГАРИГ МАСАРИК И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	385
Miloš Ković TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK AND THE CREATION OF THE YUGOSLAV STATE.....	419
Владан Виријевић РЕПАТРИЈАЦИЈА СРПСКИХ ВОЈНИХ ЗАРОБЉЕНИКА ИЗ ОСМАНСКЕ ИМПЕРИЈЕ ПОСЛЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	421
Vladan Virijević REPATRIATION OF SERBIAN PRISONERS FROM THE OTTOMAN EMPIRE AFTER THE FIRST WORLD WAR.....	433

Биљана Вучетић “SERBIA SURRENDERS ONLY TO GOD” АМЕРИЧКИ ЦРВЕНИ КРСТ И СРБИЈА, 1916–1919. ГОДИНЕ	435
Biljana Vučetić „SERBIA SURRENDERS ONLY TO GOD” THE AMERICAN RED CROSS AND SERBIA (1916–1919)	448
Драган Бакић РЕГЕНТ АЛЕКСАНДАР И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	449
Dragan Bakić REGENT ALEXANDER AND THE CREATION OF YUGOSLAVIA	467
Ђорђе Ђурић ПРЕДСЕДНИК СКА ЈОВАН ЖУЈОВИЋ О УЈЕДИЊЕЊУ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА	469
Đorđe Đurić JOVAN ŽUJOVIĆ, PRESIDENT OF THE RSA, ON UNIFICATION OF THE SOUTH SLAVS	479
Борис Милосављевић СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ НА КОНФЕРЕНЦИЈИ МИРА У ПАРИЗУ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ	481
Boris Milosavljević SLOBODAN JOVANOVIĆ AT THE PARIS PEACE CONFERENCE AND THE FORMATION OF THE YUGOSLAV STATE	499
Љубомирка Кркљуш О НЕКИМ ПИТАЊИМА ПРАВНОГ СУБЈЕКТИВИТЕТА ЧИНИЛАЦА УЈЕДИЊЕЊА 1. ДЕЦЕМБРА 1918. ГОДИНЕ.....	501
Ljubomirka Krkljuš ON SOME QUESTIONS OF LEGAL SUBJECTIVITY OF THE FACTORS OF THE DECEMBER 1, 1918 UNIFICATION.....	509
Душко Топаловић ПИТАЊЕ ПРИЗНАЊА КРАЉЕВСТВА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА ОД СТРАНЕ СКАНДИНАВСКИХ КРАЉЕВИНА: ДАНСКЕ, НОРВЕШКЕ И ШВЕДСКЕ.....	511
Duško Topalović QUESTION OF RECOGNITION OF THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES BY THE SCANDINAVIAN KINGDOMS: DENMARK, NORWAY AND SWEDEN.....	518
Мирјана Стефановски ВЛАДАЛАЧКА ВЛАСТ ПО УСТАВНОМ ПРОЈЕКТУ ХРВАТСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ.....	519
Mirjana Stefanovski RULING AUTHORITY AS PER CONSTITUTIONAL PROJECT OF THE CROATIAN COMMUNITY	535

Првослав Радић ФИЛОЛОШКА ПАРАДИГМА ВУКА КАРАЏИЋА О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И ЈУГОСЛОВЕНСКА ИДЕОЛОГИЈА	537
Prvoslav Radić VUK KARADŽIĆ'S PARADIGM OF THE SERB LANGUAGE AND YUGOSLAV IDEOLOGY	551
Горана Раичевић СРПСКА КЊИЖЕВНА АВАНГАРДА И ИДЕЈА ЈУГОСЛОВЕНСТВА	553
Gorana Raičević SERBIAN LITERARY AVANT-GARDE AND THE IDEA OF YUGOSLAVISM	566
Александар М. Милановић СРПСКО СТАНОВИШТЕ У ЈЕЗИЧКОЈ ПОЛИТИЦИ ПРИ СТВАРАЊУ ЈУГОСЛАВИЈЕ	567
Aleksandar M. Milanović SERBIAN POSITION IN LANGUAGE POLICY AT THE TIME OF CREATION OF YUGOSLAVIA	582
Рајна Драгићевић УТИЦАЈ СХВАТАЊА АЛЕКСАНДРА БЕЛИЋА О ЈУЖНОСЛОВЕНСКОМ ПИТАЊУ НА КОНЦЕПЦИЈУ РЕЧНИКА САНУ	583
Rajna Dragičević THE INFLUENCE OF ALEKSANDAR BELIĆ' VIEW OF THE SOUTH SLAVIC ISSUE ON THE CONCEPT OF THE SANU DICTIONARY	592
Ненад Николић ПРОБЛЕМАТИКА СРПСТВА И ЈУГОСЛОВЕНСТВА У КЊИЖЕВНОЈ ИСТОРИЈИ ПАВЛА ПОПОВИЋА	593
Nenad Nikolić THE PROBLEMS OF SERBIAN AND YUGOSLAV IDEAS IN PAVLE POPOVIĆ'S LITERARY HISTORY	605
Мирослав Радивојевић ПРОМЕНЕ У РУСИЈИ И СТВАРАЊЕ ДРЖАВЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА – ПРИЛОГ ИСТРАЖИВАЊУ	607
Miroslav Radivojević THE CHANGES IN RUSSIA AND CREATION THE STATE OF SERBS, CROATS AND SLOVENES – CONTRIBUTION TO THE RESEARCH.....	618
Љубинка Шкодрић КРАЈ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА И СУДБИНА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ ДРЖАВНЕ АРХИВЕ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ	621
Ljubinka Škodrić END OF THE WORLD WAR I AND THE FATE OF ARCHIVAL MATERIAL OF NATIONAL ARCHIVE OF THE KINGDOM OF SERBIA.....	635

Александар Марковић	
ГРАЂА АРХИВА СРБИЈЕ О УЈЕДИЊЕЊУ И СТВАРАЊУ	
ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ 1914–1918.....	637
Aleksandar Marković	
ARCHIVAL MATERIAL OF THE ARCHIVE OF SERBIA ON	
UNIFICATION AND FORMING OF THE YUGOSLAV STATE 1914–1918.....	654
Слободан Бјелица	
ПЕРЦЕПЦИЈА ОСЛОБОЂЕЊА И УЈЕДИЊЕЊА 1918.	
У ВОЈВОЂАНСКОЈ МЕЂУРАТНОЈ ЈАВНОСТИ	655
Slobodan Bjelica	
PERCEPTION OF LIBERATION AND THE 1918 UNIFICATION	
IN VOJVODINA'S INTER-WAR PUBLIC	666

ВЕЛИКА НАРОДНА СКУПШТИНА СРПСКОГ НАРОДА У ЦРНОЈ ГОРИ 1918. ГОДИНЕ

СЛАВЕНКО ТЕРЗИЋ*

А п с т р а к т. – Чланак садржи кратак осврт на политичке прилике, које су претходиле Великој народној скупштини српског народа у Црној Гори 1918. године и детаљнији приказ припрема и одржавања саме скупштине. У раду се истиче да је тзв. Подгоричка скупштина била део широког покрета националних већа крајем Првог светског рата широм Европе, али и сличних српских одбора и већа у Банату, Бачкој, Барањи, Срему, Босни и Херцеговини, Далмацији и Боки Которској. Тежњи за уједињењем српског народа у једну државу, која је доминирала у свим српским крајевима током XIX и почетком XX века супротстављена је империјална политика великих сила, пре свега Аустро-Угарске и Немачке. Припремама за одржавање Подгоричке скупштине, претходила је акција трупа савезничких армија за ослобођење Црне Горе од аустроугарске окупације. Ослобођење од аустроугарске окупације створило је предуслове за слободан израз политичке воље апсолутне већине српског народа у Црној Гори, предвођене малобројном интелигенцијом. Одлуку о уједињењу Црне Горе са Србијом, од 26. новембра 1918. потписало је 165 посланика Велике народне скупштине српског народа у Црној Гори, углавном православних Срба, али и изванредан број муслимана и Албанаца.

Кључне речи: Први светски рат, Србија, Црна Гора, аустроугарска окупација, уједињење, Велика народна скупштина српског народа у Црној Гори, Подгоричка скупштина, Аустро-Угарска, краљ Никола, демократски израз политичке воље, идеолошка ревизија историје

Велика народна скупштина српског народа у Црној Гори 1918. године део је широког покрета одоздо – покрета националних већа и народних одбора насталих крајем Првог светског рата широм Европе. Почивали су на праву на самоопредељење народа као основном принципу модерне демократије и довели до распуштања старих недемократских држава и империја – наговештавајући стварање, како се тада веровало, „нове Европе“.¹ Смисао одлука Велике скупштине у Подгорици као и сличних одбора и већа у Банату, Бачкој, Барањи, Срему, Босни и Херцеговини, Далмацији и Боки Которској може се разумети једино ако се разуме дубља и шира историјска

* Српска академија наука и уметности, имејл: slavenko.terzic@gmail.com

¹ Милорад Екмечић, *Месито Подгоричке скупштинине у историји*, Слово о Црној Гори, Подгорица 2001, 81-83.

позадина – водеће идеје претходних деценија међу којима је доминирала тежња за ослобођењем и уједињењем српског народа. Година 1918. је означила крај српског етничког уједињења, али не у оквирима српске, већ шире југословенске државе, што је, после свих искустава током XX века, навело Милорада Екмечића да у својој *Историји Срба у Новом Веку 1492–1992*. закључи да је за српски народ стварање Југославије било „Пирова победа“.² Да би се разумело расположење српског народа у Црној Гори 1918. и српског народа у другим земљама, треба имати у виду многа претходна историјска искушења и трауме Првог светског рата. Први концентрациони логори у модерној историји Европе били су логори за Србе у овоме рату – у Аустро-Угарској, Немачкој, Бугарској и Турској. И у деценијама пре Првог светског рата, а и током ратних година, велике силе су нудиле различите моделе решења српског питања. Још пре Берлинског конгреса гради се основа за немачку и аустроугарску превласт у Југоисточној Европи. Гроф Ђула Андраши (Gyula Andrássy) је у време Берлинског конгреса тражио поседување тадашњег Новопазарског санџака да би се спречило уједињење Србије и Црне Горе и стварање једне веће српске, а у будућности можда и словенске државе. Јер, како је истицао, један од водећих аустроугарских стручњака за Балкан Лајош Талоци (*Lajos Thallóczy*), Монархија је следила два основна правца своје балканске политике: спречити стварање јаче словенске државе на Балкану и поседувањем Новопазарског санџака спречити уједињење Србије и Црне Горе. Рашка област је крајем XIX и почетком XX века сматрана подручјем искључиво аустроугарске интересне сфере. Аустроугарски пројекат тзв. Санџачке железнице, настао још почетком века, а нарочито интензивирао почетком 1907. имао је за циљ да повезивањем пруге Сарајево – Увац са Косовском Митровицом спречи српски пројекат Дунавско-јадранске железничке пруге, која је замишљена као још једна – саобраћајно-политичка спона Србије и Црне Горе. Аустроугарски посланик у Београду гроф Форгач сматрао је да би остварење њиховог пројекта било „тврђ ударац“ за Србију.³ У Бечу се веома рачунало на ривалство Србије и Црне Горе, које је могло користити само аустроугарским претензијама. Ипак, сматрало се да уколико би Монархија окупирали рашки део старосрпског подручја, да би то могло окренути против ње „мисао уједињења“ у Србији и Црној Гори. Поред ривалства ове две српске државе, посебан стратешки значај за аустроугарске балканске планове имало је настојање да се „одржи традиционално непријатељство између Албанаца и Словена“.⁴ У замену за анексију Босне и Херцеговине, Аустро-Угарска је повукла 1908. године своје трупе из Пљеваља, Прибоја и Пријепоља, али сматрало се, само привремено.

² *Историја*, 86; Милорад Екмечић, *Дуја крейшање између клања и орања. Историја Срба у Новом Веку 1492–1992*, Београд 2007, 372.

³ Владимир Ђоровић, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*, Београд 1992², 120.

⁴ Цит. према: В. Ђоровић, *нав. дело*, 143.

У елаборату аустроугарског Министарства спољних послова од 9. августа 1908. године истиче се да Монархија мора на сваки начин обезбедити сигурне границе према југу, а она то неће моћи ако се, како се наглашава, не решимо да „зло зграбимо у корену и ако не учинимо крај великосрпским сновима будућности“.⁵ Имаћемо сигурне границе, каже се даље у овом елаборату, ако имамо „Албанију – која би под нашим егидом постала самостална, Црну Гору – с којом одржавамо пријатељске односе, и Велику Бугарску – која нам је обавезна на захвалност“.⁶ Током окупације Србије и Црне Горе у Првом светском рату ређали су се различити планови о уређењу српског и јужнословенског простора. Фридрих Науман, главни идеолог немачких либерала, у свом делу *Mittleuropa* (1915) и нарочито *Bulgarien und Mitteleuropa* (1916) истиче да на Балкану треба створити систем малих држава-трабаната, док се Србија као „непријатељско утврђење“ не може трпети, нити суседи српског народа овоме „могу допустити да професионално ремети мир“.⁷ Аустроугарски окупациони гувернери, генерали Стјепан Саркотић (Босна, Херцеговина и Далмација), Адолф барон фон Ремен (Србија) и Хајнрих гроф Клам-Мартиниц (Црна Гора) захтевали су у пролеће 1918. анексију окупираних земаља.⁸ Међу другим различитим пројектима постојала је и идеја о спајању окупационих зона у Србији и Црној Гори „(без Приморја и Ловћена), с тим што би на челу могла бити или нека страна (аустројска, немачка) династија или Петровићи – Његоши уколико би на то пристали“.⁹ Аустроугарске окупационе власти су одмах по окупацији 1916. започеле са забранама и затирањем свега што је српско у Црној Гори. Идеолошки је нарочито илустративан обрачун са Ловћеном. Порушена је Његошева задужбина – Црква Св. Петра Цетињског на Ловћену, а уместо срушене капеле планирано је подизање споменика „побједницима“ (високог 32 m) према пројекту хрватског сликара и вајара Марка Рашице. Дубровачки лист *Prava Crvena Hrvatska* у свом броју од 16. септембра 1916. објавио је текст о будућем аустроугарском споменику под насловом *Spmenik na Lovčenu*.¹⁰

Са победама савезничких армија Антанте на европским фронтима, као и почетком продора на Солунском фронту 14. септембра 1918. развој догађаја текао је у знаку слома горе наведених пројеката и афирмације српске и југословенске идеје. Део тих догађаја била је и Велика народна скупштина српског народа у Црној Гори одржана у Подгорици од 24. до 29. новембра 1918. године. Још 10. септембра 1906. Народна скупштина Црне Горе доне-

⁵ *Истио*, 143.

⁶ *Истио*, 143-144.

⁷ Зоран Константиновић, *Место Срба у средњевројском крују културе*, Европа и Срби, Београд, 1996, 67.

⁸ Андреј Митровић, *Пишање стварања југословенске државе као међународни проблем у рату 1914-1918. године*, *Stvaranje jugoslovenske države 1918. godine*, Београд 1989, 28.

⁹ *Истио*.

¹⁰ *Слово о Црној Гори*. Зборник радова, Подгорица 2001, 113, 171.

ла је већином гласова одлуку да њен званичан назив буде *Српска Народна Скупштина Књажевине Црне Горе*. Познато је да је Црна Гора, чија се војска током 1914. и 1915. храбро борила заједно са војском Србије потписала капитулацију 25. јануара 1916. године, док војска Србије и њена Влада на челу са краљем то нису учинили већ су се крајем 1915. и почетком 1916. у ужасним условима преко албанских планина повлачили према албанској обали и острву Крфу. Црногорски краљ Никола је отишао у Италију, а затим у Француску, док је црногорска војска пала у ратно заробљеништво. Крај рата затекао је велики број црногорских официра и чиновника као и другог цивилног становништва у аустроугарским логорима.¹¹ Чим је почела офанзива на Солунском фронту црногорски краљ је покушавао да се хитно врати у Црну Гору на шта су му са француске стране давана „неодређена обећања“ да ће му се омогућити повратак „кад прилике у Црној Гори буду сасвим нормалне“.¹²

Припремама за одржавање Подгоричке скупштине претходила је акција трупа савезничких армија на ослобођењу Црне Горе од аустроугарске окупације. Савезничком Источном балканском армијом командовао је француски генерал Франше д'Епера (Franchet d'Esperey), који је у командном ланцу био потчињен Врховном ратном савету савезничких армија. Врховни ратни савет одлучио је 2. новембра 1918. године на седници у Версају да Црну Гору поседну француске, енглеске, италијанске, америчке и трупе српске армије. У оквиру плана дејства савезничких снага на основу наређења д'Епера, српска команда је издала своју наредбу команданту тзв. Скадарских трупа (касније названих Јадранских трупа) да наступа правцем Метохија – Црна Гора. Краљ Никола и његова влада су упорно захтевали да, ако Црну Гору треба да поседну савезничке трупе, да то буду или француско-британске или италијанске, а никако српске трупе.¹³ У инструкцији главног команданта савезничких снага д'Епера војводи Мишићу од 21. октобра 1918. године стоји да је главна мисија ових трупа „да ослободе Црну Гору и покрију лево крило савезничких армија“ и захтева да ослобођење Црне Горе „буде вођено у складу са ослобођењем Србије“.¹⁴ У инструкцији је такође назначено да главну акцију на себе треба да узму српске снаге (Дру-

¹¹ Новица Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије 1903-1918.*, Цетиње 1981, 282.

¹² *Исто*.

¹³ Гавро Перазић, *Међународно јавна основа мандата савезничких оружаних снага на територији Црне Горе (1918-1919. године)*, Историјски записи 3-4, Титоград 1988, 197-198. Пада у очи, не само политичка еволуција гледишта Краља Николе, него и својеврсна дволичност у његовим јавним и приватним обраћањима у вези са српским питањем. У његовој *Прокламацији* приликом присаједињена ослобођених старосрпских области, се између осталог истиче: „Храбре војске двије Српске Краљевине – Црне Горе и Србије – у јуначком полету срушиле су преграду, која нас вјековима раздвајаше и братски загрљене на Пљевљима, код Сјенице и на Ђаковићи објавиле цијелом свијету, да је српство на југоистоку Балкана ослобођено“ – цит. према: *Слово о Црној Гори*, 48.

¹⁴ Гавро Перазић, *нав. дело*, 199.

ги југословенски пук и устаничке трупе Косте Пећанца), уз садејство француских јединица (58. ловачки батаљон, две батерије и коњички ескадрон, укупно око 1500 људи). Овим јединицама ускоро ће се на територији Црне Горе прикључити и јединице из састава других савезничких армија.¹⁵ Са војничке тачке гледишта српске Јадранске трупе испуњавале су „савезнички дио борбеног задатка на овом сектору балканског ратишта“, биле су део свих савезничких снага у Црној Гори.¹⁶ Према тврдњи Гавра Перезића, питање „овлашћења за улазак трупа стране државе-савезника на црногорску територију у оваквим приликама без знања или одобрења Неијске владе (је) беспредметно, јер законита влада у Неију, иако призната од савезника, није имала ни правне ни војне могућности да активира ратиште на сопственој државној територији, које је било капитално за окончање рата на балканском ратишту“.¹⁷

Главнину српских трупа под командом пуковника Драгутина Милутиновића чинили су, као што је већ наведено, Други југословенски пук састављен од Срба и других Југословена из покрајина под Аустро-Угарском и устаничке трупе Косте Пећанца. Овим трупама требало је да се прикључе црногорски војници из састава српске армије, као и црногорски војни обвезници са територије Црне Горе, који би чинили јединице које ће учествовати у ослобођењу Црне Горе. „У операцијама кроз Црну Гору српски одред је одушевљено дочекан – пише Новица Ракочевић. Њему су пружили помоћ црногорски комити и устаници и тако је он врло брзо и успјешно извршио свој задатак“.¹⁸

Са трупама упућеним за операције на територији Црне Горе били су чланови Црногорског одбора из Солуна и шеф Црногорског одсека при влади Србије Светозар Томић. Новица Ракочевић констатује да се још пре доласка чланова Солунског одбора у појединим местима јавила „иницијатива за проглашење уједињења са Србијом“.¹⁹ У прогласу од 24. октобра 1918. године, потписаном у Андријевици од стране великог броја угледних личности на челу са генералом и војводом Лакићем Војводићем и бившим министром Милосавом Раичевићем стоји да су Метохија и обе васојевићске области „примиле идеју општега нашега уједињења и већ прогласиле уједињење Србије и Црне Горе“.²⁰ Велики број сличних локалних скупова претходио је Великој скупштини у Подгорици. Чланови Солунског одбора и шеф Црногорског одсека Светозар Томић приспели су у Андријевицу 3. новембра, а њима се 4. новембра придружио и члан Црногорског одбора из Париза Јан-

¹⁵ *Истио*, 198.

¹⁶ *Истио*, 201.

¹⁷ *Истио*, 204.

¹⁸ Н. Ракочевић, *нав. дело*, 282.

¹⁹ *Истио*.

²⁰ Јован Р. Бојовић, *Подгоричка скупштина 1918. Документи*, Горњи Милановац 1989, 3-4.

ко Спасојевић (Одбор је водио бивши председник владе Андрија Радовић). У Андријевици је формиран Привремени извршни централни одбор, који је 5. новембра донео *Правила за бирање народних посланика за Велику народну скупштинину*.²¹ У Правилима је поред низа детаља како и колико посланика се бира по капетанијама, окрузима, срезовима и варошима, наглашено да ће се изабрани народни посланици састати 24. новембра у Подгорици „да одлуче о будућем државно-правном положају Црне Горе и изаберу Стални Народни извршни одбор, који ће радом руководити и ријешења Скупштине у дјело приводити“.²² Избори за Велику народну скупштину српског народа у Црној Гори одржани су 19. новембра јавним и посредним гласањем. Различити су подаци о броју присутних посланика на Скупштини у Подгорици. Према истраживањима Јована Бојовића на списку је било 170 посланика (редовни сазив Народне Скупштине у Црној Гори имао је више него дупло мање посланика), али је Одлуку Велике народне скупштине српског народа у Црној Гори потписало 165 посланика углавном православних Срба, изванредан број муслимана и неколицина Албанаца.²³ Примера ради, у делегацији Пљеваљског округа поред седам православних Срба, била су и четири муслимана: Дервиш Шећеркадић, окружни муфтија, Омер-бег Селмановић, судија Обласног суда, Хамди-бег Хасанбеговић, поседник и Махмуд-бег Мановић, судија Обласног суда. У делегацији Метохијског округа, поред Срба налазило се и шест Албанаца: Назим-бег Махмудбеговић, велепоседник, Муса Сејдула, трговац, Камбер Дема, земљорадник, Дашко Хреза, католички свештеник, Мехмед Зећир-ага, велепоседник, Мустафа Јајага, „земљодјелац“.²⁴

У Одлуци усвојеној на Скупштини 26. новембра 1918. године, акламацијом и појединачним гласањем полази се од начела самоопредељења народа „које је прихватио и прокламовао као услов будућег свјетског мира апостол човјечанства, предсједник Сједињених Сјеверно-Америчких Држава г. Вилсон, а усвојиле га наше велике савезнице и пријатељице Енглеска, Француска, Италија“.²⁵ Износе се шири историјско-политички разлози за уједињење са Србијом: наглашава се да је српски народ одувек настојао да оствари уједињење као своју заветну мисао, али „томе су стали на пут династички интереси и наш вјековни непријатељ Аустро-Угарска, која је била ријешена да чак и мачем спријечи наше уједињење“. Истиче се такође да су и економски интереси Црне Горе „нераздвојно везани за Србију и остале српске крајеве“, и да стога „и економски интерес императивно тражи уједињење са браћом у Србији и осталим нашим крајевима“.²⁶ Знатан део текста посвећен је критици улоге Краља Николе и црногорске династије.

²¹ Ј.Р. Бојовић, *нав. дело*, 6-7; Н. Ракочевић, *нав. дело*, 283.

²² Ј.Р. Бојовић, *нав. дело*, 7.

²³ Ј.Р. Бојовић, *нав. дело*, 29-32, 115-117, 118.

²⁴ *Истио*, 31-32.

²⁵ *Истио*, 185.

²⁶ *Истио*, 185-186.

Краљ Никола је, каже се, најизразитији „тип крутог апсолутизма“ за време чије владавине је важила изрека Луја XIV – „Држава сам ја“. На крају су донете главне одлуке Скупштине: 1) да се краљ Никола Први Петровић-Његош и његова династија збаце с црногорског престола; 2) да се Црна Гора са Србијом уједини „у једну једину државу“ под династијом Карађорђевића и тако уједињене ступе у заједничку државу Срба, Хрвата и Словенаца; 3) да се изабере Извршни народни одбор од пет чланова, који ће руководити пословима „док се уједињење Србије и Црне Горе не приведе крају“; 4) да се о Одлуци Скупштине обавесте „бивши краљ Црне Горе Никола Петровић, Влада Краљевине Србије, пријатељске споразумне силе и све неутралне државе“.²⁷

За разлику од огромне већине народа у Црној Гори, која је подржала одлуке, предвођена углавном младим и образованим слојем друштва, присталице краља Николе покушале су уз помоћ Италије да оружаним путем у виду тзв. Божићне побуне 1919. године оспоре одлуке Подгоричке скупштине. На челу устаника стајали су Јован Пламенац и Крсто Поповић, у организацији и уз подршку италијанских трупа и италијанског новинара Ђованија Балдација, а у складу са планом генерала Бадолџа. Бадолџо је творац плана отпора проглашењу српског и словенског уједињења, „у који је улазила и припрема за издвајање црногорске самосталне државе“.²⁸ Поред српских трупа Другог југословенског добровољачког пука јачине око 2800 људи „чије су јединице биле већином стациониране у Боки Которској“, на територији Црне Горе налазиле су се и већ поменуте италијанске, француске и америчке трупе.²⁹ Према наводима Дима Вујовића и Гавра Перезића италијанске трупе су свакако биле најбројније и биле су стациониране у Бару, Виру, Котору и Улцињу; француске у Цетињу, Бару, Виру, Никшићу, Котору и Зеленики; енглеске у Виру; док су америчке трупе биле стациониране на Цетињу и правцем од Подгорице према Котору и Зеленики.³⁰

Милорад Екмечић у свом делу *Сиварање Југославије 1790–1918*. истиче да је до оружаног отпора српском и југословенском уједињењу дошло само у Црној Гори и у Загребу.³¹ Отпор одлукама Подгоричке скупштине Екмечић је оценио као „дубоко реакционаран покрет једне сердарске мањине, која може имати упоришта само у заосталим планинским областима, које нису раздували ветрови нових социјалних идеја“.³² Италијани су чинили све да онемогуће уједињење са Србијом, италијанска војска је припремала оружане групе у Гаети, Болоњи и другим местима, док је министар спољних послова Сонино изјављивао „да ће дати све што му је најдраже“ да Црну

²⁷ *Истио*, 188–189.

²⁸ М. Екмечић, *Место Подгоричке скупштине у историји*, ... 89.

²⁹ Н. Ракочевић, *нав. дело*, 284.

³⁰ Г. Перезић, *нав. дело*, 199.

³¹ Милорад Екмечић, *Сиварање Југославије 1790–1918*, књ. 2, Београд 1989, 821.

³² *Истио*, 824.

Гору учини независном и прошири у Конавлима и северној Албанији са Скадром.³³ Емечић негира тврдње у делу литературе да је отпор Одлукама Подгоричке скупштине проистекао из жеље за равноправним положајем Црне Горе у југословенској федерацији. У „ревандикацијама Црне Горе“ које су представници бивше црногорске Владе поднели Конференцији мира 5. марта 1919. тражи се заправо, пише Екмечић, „самостална Велика Црна Гора“ увећана околним областима као што су Херцеговина, Бока Которска и још неке области.³⁴ У *Меморандуму Владе Краљевине Црне Горе Лићи народа* из новембра 1920. иде се даље у истицању „етногенезе Црногораца као посебне нације настале асимилацијом досељеника и старих Илира“.³⁵ Црногорци се издвајају од осталих Јужних Словена не само по специјалном типу са психичке, него и са физичке, односно антрополошке тачке гледишта, јер су вековима живели „у слободи и у политичко-социјалној организацији која је њихова сопствена“. Насупрот Црногорцима, други југословенски народи, због потчињености страним освајачима носе јак психичко-морални печат „њихових бивших господара“.³⁶

Идеје изнете у овом меморандуму наставили су даље да развијају црногорски сарадници нацистичког хрватског вође Анте Павелића, Савић Марковић Штедимлија и Секула Дрљевић, а у другом виду и Комунистичка партија Југославије, која је у националном питању следила главне идеје аустроугарске националне политике на балканском простору. У брошури *Основи црнојорској национализма* Штедимлија истиче да се опасност за Црну Гору појавила већ 1912. године када је „нестало оног турског појаса, који је раздвајао Србију и Црну Гору“.³⁷ А у брошури *Црнојорско ишћање*, коју је објавио Црногорски национални комитет у Загребу 1941. године, под окриљем нове усташке власти Штедимлија понавља старе тезе, да је Црна Гора 1918. била окупирана од стране „србијанских и француских чета“ и у духу идеологије ондашњег новог поретка закључује: „Кад се исправе тешке versailleske неправде Црна Гора ће под водством др-а С. Дрљевића у новом европском поретку који се ствара заузети место, које јој припада по заслугама и по страдањима у ослободилачкој борби“.³⁸ Данас смо опет суочени, не само са „новим европским поретком“, који знатним делом баштини политичке пројекте поражене у Првом и Другом светском рату, него и са радикалном идеолошком ревизијом, научних знања о прошлости Балкана, па и Црне Горе. На удару је нарочито, историјски смисао и изузетно прогресивно значење одлука Велике народне скупштине српског народа у Црној Гори.

³³ Цит. према М. Екмечић, *Сиварање Југославије 1790-1918.*, књ. 2, 823; М. Екмечић, *Дујо крейшање између клања и орања...*, 369.

³⁴ М. Екмечић, *Сиварање Југославије 1790-1918.*, књ. 2..., 824-825.

³⁵ М. Екмечић, *Дујо крейшање између клања и орања...*, 370.

³⁶ М. Екмечић, *Сиварање Југославије 1790-1918.*, књ. 2..., 826.

³⁷ S. M. Štedimlija, *Osnovi crnogorskog nacionalizma*, Zagreb 1937, 117.

³⁸ S. M. Štedimlija, *Crnogorsko pitanje*, Zagreb 1941, ...

Slavenko Terzić

GREAT NATIONAL ASSEMBLY OF THE SERB PEOPLE IN
MONTENEGRO IN 1918

S u m m a r y

This work provides synthetic overview of the Great National Assembly of the Serb People in Montenegro in 1918, as one of the more important events in the process of Serbian, and then Yugoslav unification. This event, also known in historiography as Podgorica Assembly, was part of a broad movement of national councils at the end of the World War I throughout Europe. The idea of unification of the Serb people into one national state was dominant in Serbia and in Montenegro during the 19th and at the beginning of the 20th century, in spite of more or less visible dynastic rivalry and envy, which were especially present in the attitude of Montenegrin prince Nikola Main, but not the only, opponent of the unification was Austria-Hungary, which was obvious already during the second half of the 19th century, and even more so at the beginning of the 20th century. With victories of the Entente armies on European fronts towards the end of the World War I, as well as with the beginning of breakthrough on the Macedonian front in September 1918, situation was developing towards collapse of Austro-Hungarian imperial ideas and affirmation of Serbian and Yugoslav idea. Part of these events was Great National Assembly of the Serb People in Montenegro held in Podgorica from November 24-29, 1918. The decisions made by the Assembly on November 26, 1918, about dethroning king Nikola Petrović and Montenegro's unification with Serbia were undoubtedly a democratic expression of political will of majority of the Serb people in Montenegro. Unlike the vast majority of the people, who supported the Assembly's decisions, king Nikola's supporters tried, with help from Italy, to deny decisions of the Podgorica Assembly via an armed rebellion in the so-called Christmas Rebellion in 1919. In the last few decades, with the attempts of radical national and political recomposition of the South-East Europe, there was an ideological revision of scientific knowledge about history of the Balkans, including Montenegro. Historical meaning and progressive importance of the decisions made during Great National Assembly of the Serb People in Montenegro is especially disputed.

